

Отримано: 15 квітня 2018 р.

Прорецензовано: 29 травня 2018 р.

Прийнято до друку: 1 червня 2018 р.

e-mail: juliakratiuk@tlen.pl

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-2(70)-3-5

Belawska Helena, Kratiuk Julia. Układ słownika polskiej gwary podola. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 3–5.

УДК: 37.02:811

**Dr Helena Belawska,**  
lektor Uniwersytetu Narodowego „Akademia ostrogska”  
**mgr Julia Kratiuk,**  
lektor Uniwersytetu Narodowego „Akademia ostrogska”

## UKŁAD SŁOWNIKA POLSKIEJ GWARY PODOLA

Artykuł wyświetla historię powstania słownika gwary polskiej funkcjonującej w ukraińskim Gródku Podolskim i okolicach oraz zakres jednostek leksykalnych umieszczonych w tym słowniku. Opisany został również sposób podania i opracowywania hasel słownikowych a także zastosowanie odsyłaczy i kwalifikatorów. Celem sformowanego słownika jest zebranie, zachowanie i utrwalenie zasobu leksykalnego, który składa się na język obsługujący większą część gródczan-Polaków. Słownik ten również otwiera możliwości poznania materialnej i duchowej kultury osób, które mieszkając ciągle w obcym otoczeniu z dumą przyznają się do swojej polskości. Materiał leksykalny słownika prezentuje przede wszystkim jednostki dyferencjalne, w małym stopniu zostały ukazane wyrazy ogólnopolskie, przede wszystkim te, które stosowane przez wszystkich gródczan polskiego pochodzenia i uważane są za wyjątkowo cecujące ich język gródecki. Leksykalna warstwa polskiej gwary Gródka, którą posługują się mieszkańcy jest to, ogółem mówiąc, wariant języka ogólnopolskiego mocno zmodyfikowanego fonetycznie, a jednostki zapożyczone zostały w sposób najmożliwszy upodobnione do polskiej formy gramatycznej i brzmieniowej. Słownik zatem zawiera adaptowane wyrazy obcojęzyczne, a także obejmuje te zapożyczenia ukraińsko-rosyjskie, które są najczęściej stosowane w wypowiedziach. Pożyczenia z języków na równi funkcjonujących dotyczą przede wszystkim sfer wąsko specjalistycznych, tam, gdzie jest brak znajomości odpowiedników polskich. W słowniku zostały umieszczone również wyrazy, które nie występują w języku literackim, albo te, które różnią się od ogólnopolskiego swoim znaczeniem.

**Słowa-klucze:** gwara polska, Gródek Podolski, układ słownika, hasło słownikowe, dialektologia.

**Белявська Олена Олександрівна,**  
кандидат психологічних наук, старший викладач Національного університету «Острозька академія»  
**Кратюк Юлія Казимирівна,**  
магістр, викладач Національного університету «Острозька академія»

## УКЛАДЕННЯ СЛОВНИКА ПОЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ ПОДІЛЛЯ

У статті висвітлені етапи формування словника польського діалекту, який функціонує на теренах Поділля, та діапазон лексичних одиниць розміщених у словнику. Розглядається також спосіб опрацювання та запису словникових гасел. Пояснюється використання посилань та кваліфікаторів. Висвітлюється необхідність редагування подібних словників, їх функціонування та призначення.

**Ключові слова:** польський діалект, словник, говірки Поділля, гасло, укладення словника.

**Белявская Елена Александровна,**  
кандидат психологических наук, старший преподаватель Национального университета «Острожская академия»  
**Кратюк Юлия Казимировна,**  
преподаватель Национального университета «Острожская академия»

## ФОРМИРОВАНИЕ СЛОВАРЯ ПОЛЬСКОГО ГОВОРА ПОДОЛЬЯ

В статье рассматриваются этапы формирования словаря польского диалекта, который функционирует на территории Подолья, и диапазон лексических единиц размещенных в словаре. Рассматривается также способ обработки и записи словарных единиц. Объясняется использование ссылок и квалификаторов.

**Ключевые слова:** польский диалект, словарь, говор Подолья, словарная единица, формирование словаря.

**Celem** artykułu jest opis powstawania słownika polskiej gwary, którą posługuje się ludność pochodzenia polskiego zamieszkała w terytorialnie ukraińskim Gródku Podolskim. **Zadaniem** powstającego słownika jest kumulacja słownictwa w celu przeprowadzenia przyszłych badań owej gwary ludowej między innymi analizy leksyki gwarowej w obrębie występowania wariantowości leksykalnej przy uchwyceniu wpływów na gwarę czynników pozajęzykowych.

### Polska gwara Gródka Podolskiego jako odmiana polszczyzny ogólnej.

Polszczyznę Gródka Podolskiego zalicza się do polskich gwar funkcjonujących obecnie na Ukrainie. Kod językowy, którym posługuje się polska większość ludności gródeckiej, etnicznie zamieszkującej terytorium ukraińskie należy do odmian języka ogólnopolskiego<sup>1</sup> zawierającego szereg innowacji językowych, powstałych drogą asymilacji do równoległe występujących obcych kodów językowych. Polacy Gródka uważają, że ich język jest odmienny od rdzennie polskiego, wymieszany z gwarą miejscową – tzw. surżykiem<sup>2</sup>, różniącym się zasadniczo od ukraińskiego języka literackiego. Taki twór językowy uważany przez mieszkańców

<sup>1</sup> Język ogólnopolski jest to „język potoczny literacki mówiony” [za:] Furdal A., *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1973.

<sup>2</sup> Pojęcie „surżyk” stosuje się na określenie czynnego języka ukraińskiego zawierającego dużą ilość rosyjskich elementów językowych. Za twórcę tego terminu uznaje się Iwana Dziubę, poetę ukraińskiego.

gródeckich za „nieczysty” określony jest w sposób naukowy jako „gwarą mieszaną”<sup>3</sup>, która powstała wskutek połączenia co najmniej dwu odrębnych (zazwyczaj sąsiednich) systemów językowych (w tym wypadku polski i surżyk). Gwarą mieszaną jest odbicie problemów językowych, psychologicznych i społeczno-kulturowych, co wynika z dwujęzyczności a nawet trójjęzyczności ludności polskiej zamieszkującej terytorium Ukrainy, w tym Gródek Podolski<sup>4</sup>. Znajomość oficjalnego języka państwa ukraińskiego przez Polaków kresowych (którzy na Ukrainie mają status mniejszości narodowej), jest koniecznością – pozwala na normalne funkcjonowanie i uczestniczenie w życiu społecznym wraz z narodem ukraińskim. Z kolei znajomość języka rosyjskiego pozostała w mentalności mieszkańców współczesnej Ukrainy jako „spadek” po minionym ustroju. Język polski w kręgach polonijnych zachował się natomiast jako język prywatny, używany w kontaktach nieoficjalnych (rodziny, przyjacielskich, sąsiedzkich, parafialnych, ostatnio szkolnych i instytucyjnych) – ale w ramach tej samej – polskiej grupy etnicznej. W sytuacjach oficjalnych wypiera go język państwowy. Ciągła obecność obok siebie wspomnianych języków tłumaczy tak mocny i wszechstronny zasięg oddziaływania obcych kodów na polszczyznę kresową (w tym na gwarę gródecką i na odwrot), wynikający z występującej na płaszczyźnie kontaktów językowych obligatoryjnej sytuacji bilingwalnej<sup>5</sup> (w mniejszym stopniu trylingwalnej). Jest to bilingwizm przypisany<sup>6</sup>, funkcjonujący od zarania w obcym otoczeniu i integralny i dotyczy niemal wszystkich kresowian z Gródka. Jest to również bilingwizm o wysokim stopniu poprawności i o szerokiej sferze kompetencji użytkowników, ponieważ chodzi o „języki blisko spokrewnione i w wysokim stopniu wzajemnie zrozumiałe”<sup>7</sup>.

W oderwaniu od centrum polskości etnicznej stały kontakt języka polskiego z sąsiadującymi, a w ciągu ostatnich ponad dwustu lat dominującymi językami, uwarunkował jego podatność na wszelkie wpływy z ich strony. Języki kraju osiedlenia się – ukraiński i rosyjski wprowadziły (każdy w swoim czasie) do polszczyzny kresowej<sup>8</sup> obce elementy językowe, poza tym drogą analogii, uproszczeń, interferencji, asymilacji, zapożyczeń, redukcji, modyfikacji powstały różnego typu cechy innowacyjne.

### Historia słownika i zakres jednostek leksykalnych umieszczonych w słowniku.

Słownik powstał na bazie prowadzonych w ciągu 7 lat badań nad gwarą polską funkcjonującą w Gródku Podolskim na Ukrainie. Zgromadzony materiał zawiera spisane teksty ciągłe gwarowej mowy werbalnej, odpowiedzi na pytania stosowanego kwestionariusza, ankiet, notowane zasłyszane jednostki leksykalne. Materiał informacyjny dotyczy historii miasta, polskich rodów szlacheckich, opowieści opisujących życie gródczan za czasów radzieckich, wysiedlenia na Sybir i Kazachstan, obronę księży i wiary katolickiej a także dotrzymania tradycji i zwyczajów polskich, pielęgnowania rodzimej kultury i języka. Większa zatem część zebranego materiału opisuje życie mieszkańców Gródka prowadzone na co dzień – są to informacje uzyskane drogą podsłuchiwania rozmów pomiędzy członkami rodziny, sąsiadami, znajomymi mające charakter plotek o zaistniałych wydarzeniach, wspomnień o latach minionych, dyskusji na temat obecnej sytuacji politycznej na Ukrainie. Słownik w pewnej mierze przedstawia współczesny stan języka gwarowego w Gródku, ponieważ teksty gwarowe pochodzą wyłącznie z tej miejscowości, a dobrani informatorzy albo urodzili się w Gródku, albo przyjechali z innych miejscowości (wcześniej nie stosując lub wcale nie znając języka polskiego) i już przez bardzo długi czas zamieszkują ten teren a polszczyzna gródecka została przez nich z łatwością nabyta w sposób sztuczny. Słownik, zatem, skupia wyrazy, które charakteryzują gwarową polszczyznę Gródka, z jej zapożyczeniami z języka ukraińskiego i rosyjskiego, jednostkami przestarzałymi oraz nowoutworzonymi okazjonalizmami czy leksykalnymi elementami ogólnopolskimi w wersji gródeckiej.

Materiał leksykalny słownika prezentuje przede wszystkim jednostki dyferencjalne, w małym stopniu zostały ukazane wyrazy ogólnopolskie, przede wszystkim te, które stosowane są przez wszystkich gródczan polskiego pochodzenia i uważane za wyjątkowo cecujące ich język gródecki. Leksykalna warstwa polskiej gwary Gródka, którą posługują się mieszkańcy jest to, ogółem mówiąc, wariant języka ogólnopolskiego mocno zmodyfikowanego fonetycznie, a jednostki zapożyczone zostały w sposób najmożliwszy upodobnione do polskiej formy gramatycznej i brzmieniowej. Słownik zatem zawiera adaptowane wyrazy obcojęzyczne, a także obejmuje te zapożyczenia ukraińsko-rosyjskie, które są najczęściej stosowane w wypowiedziach. Pożyczkę z języków na równi funkcjonujących dotyczą przede wszystkim sfer wąsko specjalistycznych, tam, gdzie jest brak znajomości odpowiedników polskich. W słowniku zostały umieszczone również wyrazy, które nie występują w języku literackim, albo te, które różnią się od ogólnopolskiego swoim znaczeniem.

Celem sformowanego słownika jest zebranie, zachowanie, utrwalenie i wszechstronne ukazanie wariantowości spektralnej zasobu leksykalnego, który składa się na język obsługujący większą część gródczan-Polaków. Słownik ten również otwiera możliwości poznania materialnej i duchowej kultury osób, które mieszkając ciągle w obcym otoczeniu z dumą przyznają się do swojej polskości.

<sup>3</sup> W „gwarach mieszanych” występują właściwości fonetyczne lub morfologiczne, z których każda w jednych wyrazach czy formach przedstawia stan będący wynikiem rozwoju historycznego jednego dialektu, a w innych wyrazach czy formach stan zgodny z rozwojem tejże cechy w innym dialekcie lub języku”. Dejna K., 1956, *Gwara Milna*, Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź, t. VI, s. 38, [za:] Rudnicki S., 2000, *Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza*, Warszawa, s. 22.

<sup>4</sup> Zob. Miodunka W.T. op.cit., s. 307-325.

<sup>5</sup> Według U. Weinreicha „bilingwizm – jest to praktyka wymiennego używania dwu języków przez jedną i tę samą osobę”. Cytat [za:] Rudnicki S., op.cit., s. 22.

Tłumacząc znaczenie „bilingwizmu” w sposób prosty, uważam, że jest to dwujęzyczność ludności pochodzenia polskiego zamieszkałej w Gródku Podolskim (mając na myśli sytuację opisywanego przypadku).

<sup>6</sup> Ewa Dziegiel opisując polską gwarę wsi Zielonej na Podolu podaje wyjaśnienie bilingwizmu przypisanego jako „uwarunkowanego przez czynniki zewnętrzne (polska wieś w obcym językowo państwie i w obcym językowo otoczeniu), nie zaś nabytego w charakterze nowej umiejętności zdobytej świadomie”. Dziegiel E., *Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna, werbalna*, Kraków 2001.

<sup>7</sup> Na temat odmian bilingwizmu zob. Walczak B., *Po co i jak badać gwary polskie na Ukrainie*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, red. J. Reiger., Warszawa 1995, t. VIII, s. 14-15.

<sup>8</sup> Za Januszem Reigerem: „polszczyzna kresowa” – jest to określenie dla mowy ludności polskiej zamieszkującej nie tylko tereny Ukrainy, ale i ziem Białorusi, Litwy, Łotwy, Kazachstanu, Rosji. Jest to także określenie dla wszelkich analogii mownych występujących na terenach dzisiejszej Polski. Określenie „polszczyzna kresowa” należy do terminów naukowych. Zob. więcej Reiger J., *Co wiemy o języku polskim na kresach wschodnich?* [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, red. J. Reiger., Warszawa 1996, s. 11-16.

### Sposób podania i opracowywania hasel słownikowych.

Hasła umieszczone w słowniku w jedno- czasem wielowyrazowej postaci są uporządkowane alfabetycznie, przy czym o kolejności wpisywania artykułów kilkuczłonowych decyduje pierwszy wyraz. Hasło w słowniku jest wpisywane w postaci zbliżonej do wymowy fonetycznej. Po hasle słownikowym w kwadratowych nawiasach następuje transkrypcja fonetyczna gwaryzmu, przybliżająca sposób brzmieniowej realizacji wyrazu przez informatorów. Następnie jest podane znaczenie jednostki leksykalnej lub jej wyjaśnienie, albo odpowiednik ogólnopolski. W przypadku kilkunaczeniowej sytuacji wyrazu najpierw podaje się znaczenie najczęściej występujące, następnie – używane rzadziej. Przy numeracji znaczeń stosowano cyfry arabskie. Potem w cudzysłowie kursywą są umieszczone cytaty o zapisie półfonetycznym przedstawiające ten artykuł słownikowy w kontekście.

W trakcie układania słownika celowo został wybrany literacki sposób wpisywania hasel, zbliżony do wymowy fonetycznej, ponieważ nie sprawi to trudności w odczytywaniu treści przez ludzi nie znających zasad i form pisowni fonetycznej, co sprawia, że słownik staje się praktyczny i nabiera cech uniwersalnych.

Język polski gródczan jest bardzo zróżnicowany w sferze fonetycznej. Pod wpływem ekspansywnych języków – ukraińskiego i rosyjskiego – niekiedy jeden i ten sam wyraz jest wymawiany przez różnych respondentów w inny sposób. W celu ukazania leksykalnego kolorytu gwary umieszczano w słowniku najczęściej występujące warianty fonetyczne wyrazów jako hasła odrębne, jednak niejednokrotnie tego typu warianty wyrazu hasłowego umieszczone są obok podczas zapisu transkrypcji fonetycznej oraz oddzielone znakiem / (pojedynczą kreską pochyłą). Stosuje się ten zapis przy wariantach o różnej wersji realizacji gwarowej tej samej zgłoski. Podczas zaznaczenia artykułów słownikowych różniących się jedynie fonetycznie, stosuje się wtedy odsyłacz *zob.* do leksemu, który w mowie respondentów występuje częściej, niż inne wyrazy o takim samym znaczeniu.

W sytuacji, kiedy w tekstach gwarowych występują tylko formy wtórne, wtedy wariant podstawowy jest rekonstruowany do postaci w pisowni ogólnopolskiej.

Ukazanie akcentu podczas usytuowania hasła jest pomijane, jedynie zaznaczony jest w tych wypadkach, kiedy się różni od akcentowania w polszczyźnie wzorowej i w słowniku występuje w postaci kreski lekko uchylonej tuż przed samogłoską akcentowaną, np.: *miel'uzg`a*

### Zastosowanie odsyłaczy i kwalifikatorów.

Podczas opracowywania artykułu słownikowego, mającego podłoże zapożyczenia leksykalnego, są stosowane odsyłacze typu: *por. ros.*, *por. ukr.*, po których jest podany obcy wyraz pisany kursywą w celu ukazania pochodzenia gwaryzmu, a także wpływów dominujących języków obcych. Leksem obcy nie zawsze jest znaczeniowym odpowiednikiem formy gwarowej. Wersja obcojęzyczna jest przede wszystkim dobrana według podobieństwa brzmieniowego, aby wskazać usytuowania jednostki leksykalnej o podobnym lub identycznym brzmieniu w słownikach obcych, sugerując tym samym ukazanie sposobu powstawania lub / oraz sfery i stopnia zapożyczenia hasła gwarowego. Jeśli pozycja obcojęzyczna podobnie realizowana fonetycznie posiada inne znaczenie niż artykuł słownikowy, wtedy po symbolu '=' podaje się znaczenie noszone przez ten leksem w języku ekspansywnym. Wersja obca w żaden sposób nie podobna do hasła słownikowego lub jej brak sygnalizuje o oryginalności gwaryzmu oraz jego odrębnych źródłach wyklarowania się.

Wyrazy o znaczeniu identycznym różniące się jedynie postacią fonetyczną zaopatrzone są odsyłaczem *zob.* do formy traktowanej jako czołowej.

Kwalifikatory w postaci odpowiednich skrótów, które są wpisane pochyłą czcionką i zaznaczone odrazu po transkrypcji fonetycznej artykułu słownikowego, a także po odsyłaczach do odpowiedników obcych np. *por. ros.* sygnalizują o:

- częstotliwości występowania w języku – *rzad.*;
- nacechowaniu stylistycznym – *pogard.*, *zgrub.*, *żart.*, *zdrob.*, *lekcew.*, *pieszczot.*, *wulg.*, *pejor.*;
- chronologii – *dawn.*, *przest.*;
- klasyfikacji – *żarg.*, *idiol.*, *dial.*

W wypadku, gdy ten sam kwalifikator odnosi się do wszystkich znaczeń danego wyrazu, umieszcza się wtedy odrazu po transkrypcji fonetycznej tuż przed numerem pierwszego znaczenia

**Podsumowanie.** Uogólniając wyżej zaznaczoną treść, kierując ją w stronę polskiego dialektu i jego pochodnych, funkcjonujących na południowo-zachodnich terenach współczesnej Ukrainy. Powstanie słownika spowodowane zostało pragnieniem wskazania na wysoki poziom aktualności omawianego tematu oraz koniecznością przestudiowania tych gwarowych komunikatów językowych w celu ich zachowania i przekazania następnym pokoleniom.

### Literatura:

1. Dejna K., *Gwara Milna*, Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź, 1956, t. VI.
2. Dziągiel E., *Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna, werbalna*, Kraków 2001.
3. Rieger J., *Co wiemy o języku polskim na kresach wschodnich?* [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, red. J. Reiger., Warszawa 1996, s. 11-16.
4. Rudnicki S., *Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza*, Warszawa, 2000.
5. Walczak B., *Po co i jak badać gwary polskie na Ukrainie*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, [pod red.:] J. Reiger., Warszawa 1995, t. VIII.
6. <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=mapa-serwisu&12=&13=&14=kurpie-slovníki>